

SBP hoogveenglanslibel:

Uitvoering en coördinatie 2009

SBP hoogveenglanslibel: uitvoering en coördinatie 2009

Tekst:

Dick Groenendijk

Rapportnummer:

VS2010.019

Productie:

De Vlinderstichting
Postbus 506
6700 AM Wageningen
telefoon: 0317 467346
e-mail: info@vlinderstichting.nl
homepage: www.vlinderstichting.nl

Opdrachtgever:

Ministerie van LNV – Directie Natuur, Team biodiversiteit

Foto schutblad:

Typisch leefgebied van de hoogveenglanslibel (Dick Groenendijk/De Vlinderstichting).

Begeleiding:

De begeleidingscommissie van het SBP hoogveenglanslibel bestond in 2009 uit J. Holtland (Staatsbosbeheer); V. Kalkman (EIS-Nederland); R. Ketelaar (Natuurmonumenten); M. Jalink (KIWA) & W. Verberk (Stichting Bargerveen). Vanuit de Directie Natuur (LNV) was mw. C van Duyne betrokken bij het SBP hoogveenglanslibel.

Deze publicatie kan worden geciteerd als:

Groenendijk, D. (2010) *SBP hoogveenglanslibel: uitvoering en coördinatie 2009*. Rapport VS2010.019, De Vlinderstichting, Wageningen.

Trefwoorden:

Soortbeschermingsplan, eindrapportage 2009, hoogveenglanslibel, *Somatochlora arctica*

Niets van deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van De Vlinderstichting en de opdrachtgever.

oktober 2010

Inhoud

Doelstelling en leeswijzer	3
Hoofdstuk 1 / Coördinatie en uitvoering 2009	4
Hoofdstuk 2 / Update per provincie	6
Hoofdstuk 3 / Onderzoek en plannen voor 2010	10
Publicaties in het kader van het SBP	11

Doelstelling en leeswijzer

Doelstelling

Voor het jaar 2009 waren in het projectplan de volgende doelstellingen geformuleerd:

1. Het verzorgen van de landelijke coördinatie van de uitvoering van het vierde jaar van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel.
2. Het vervolgen van het ecologisch onderzoek en het bezoeken van een aantal referentielocaties.

Leeswijzer

Het jaar 2009 was het vierde loopjaar van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel. Voorbereidende werkzaamheden waren echter al gestart in eerdere jaren, waarin het onderzoek vooral in het teken stond van verzamelen van ecologische kennis rond deze soort. Verder is de nieuw verworven kennis aan terreinbeheerders en andere belanghebbenden overgebracht. In de jaren 2006 tot en met 2009 hebben de activiteiten zich voortgezet en verder uitgebreid. In deze rapportage wordt beknopt verslag gedaan van de werkzaamheden in 2009. In hoofdstuk 1 worden de werkzaamheden rond de coördinatie verslagen. In hoofdstuk twee wordt de stand van zaken rond de Nederlandse populaties en het ecologisch onderzoek per provincie weergegeven. In hoofdstuk drie wordt vooruitgeblikt op de werkzaamheden in 2010. Dit rapport wordt afgesloten met alle gepubliceerde literatuur die in het kader van dit soortbeschermingsplan tot op heden is verschenen.

Hoofdstuk 1 / Coördinatie en uitvoering 2009

Het jaar 2009 was het vierde jaar van de looptijd van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel. In de eerste jaren stond het onderzoek vooral in het teken van verzamelen van ecologische kennis rond deze soort. Ook in 2009 is hier mee verder gegaan, maar werd ook de nieuw verworven kennis overgedragen aan terreinbeheerders en andere belanghebbenden. In dit hoofdstuk worden de verschillende werkzaamheden rond de coördinatie van het plan beschreven.

In 2009 hebben de activiteiten rond de coördinatie van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel zich voornamelijk toegespitst op de vlakken van de begeleidingscommissie, de OBN-deskundigenteams, publiciteit en monitoring. Hieronder worden coördinerende activiteiten rond deze onderwerpen kort toegelicht.

Begeleidingscommissie

In 2007 is Jan Holtland (Staatsbosbeheer) als vervanger van Bert Takman (Staatsbosbeheer) toegetreden tot de begeleidingscommissie. De volledige samenstelling van de commissie is vermeld op het titelblad. Op 16 januari 2008 is de begeleidingscommissie in Ede (Directie Kennis) voor het laatst bij elkaar geweest. Door de overgang van de werkzaamheden van Directie Kennis (Ede) naar de Directie Natuur (Den Haag), is onduidelijkheid ontstaan over de inzet van deze begeleidingscommissie. Met de nieuwe contactpersoon van het ministerie (Edo Knegtering) zullen voor het jaar 2010 nieuwe afspraken gemaakt worden.

O+BN

Als vervolg op de discussie over de door Natuurmonumenten geplande maatregelen herstelmaatregelen in het Wooldse Veen, is de coördinator van het SBP hoogveenglanslibel (Dick Groenendijk), betrokken gebleven bij deze discussie die zowel binnen de OBN deskundigenteams is gevoerd (met name DT fauna en DT hoogveen) als binnen het consortium dat over de doorgang van de maatregelen heeft geadviseerd. Ook in de toekomst zal de kennis van de hoogveenglanslibel bij de uitvoering van herstelmaatregelen in het Wooldse Veen ingezet worden. De contacten met de beheerder zijn goed. In 2007 is een nulmeting uitgevoerd in opdracht van de beheerder (Natuurmonumenten), waarin de hoogveenglanslibel een belangrijke plaats heeft gekregen. De resultaten van deze nulmeting zijn gepubliceerd in Groenendijk & Bouwman (2007). In 2008 is kopij aangeleverd voor een handleiding voor beheer van hoogveengebieden die wordt samengesteld door de Stichting Bargerveen. De maatregelen die belangrijk zijn om rekening te houden met de hoogveenglanslibel zijn hierin opgenomen (van Duinen et al., 2010). Inmiddels is alom bekendheid binnen natuurbeherend Nederland dat de hoogveenglanslibel een modelsoort is hoogveenherstel. Deze bereikte

bekendheid bleek bijvoorbeeld uit het feit dat op het OBN-symposium van 4 november 2008, bij meerdere stands aandacht voor deze soort was.

Publiciteit

Ook in 2009 zijn diverse activiteiten geweest om het soortbeschermingsplan onder de aandacht te brengen. Het daadwerkelijk uitkomen van het plan (Ketelaar *et al.*, 2005) in het voorjaar van 2006, is daar een belangrijke drijfveer voor geweest. Er is een Engelstalig artikel geschreven over het belang van bescherming in grensgebieden (Groenendijk & Bouwman, 2010). Een belangrijk artikel over het soortbeschermingsplan en de daarbij behorende maatregelen is verschenen in het vernieuwde Vakblad Natuurbeheer (Bouwman *et al.*, 2010). Verder is een samenvatting van de ecologie en de werkzaamheden verschenen in het blad Vlinders voor de donateurs van De Vlinderstichting (Groenendijk, 2010).

In juni 2009 was verder een internationaal congres over libellen georganiseerd door de World Dragonfly Association. Hier is een lezing gegeven over de hoogveenglanslibel en het soortbeschermingsplan door Dick Groenendijk. Het congres werd gehouden in Xalapa, Mexico. De bescherming van soorten (en leefgebieden!) via soortbeschermingsplannen is nieuw in de internationale libellenwereld en de lezing trok daardoor veel aandacht. Op dit congres waren circa 150 libellenkenners uit geheel de wereld (maar vooral uit Europa) aanwezig.

Monitoring

Door de verborgen leefwijze in vaak slecht toegankelijke terreinen, is monitoring een lastige opgave. Tot 2005 was er slechts één populatie (van de toen vier bekende populaties) opgenomen in het Landelijk Meetnet Libellen. Dit was het Wooldse Veen waar monitoring plaatsvindt vanaf het jaar 2000. In 2005 is een route uitgezet op de Brunsummerheide. De route wordt met veel enthousiasme gelopen door een kleine groep vrijwilligers en hiermee is de telling voor de toekomst veilig gesteld. In 2006 is overleg geweest met de beheerder van het Vragenderveen, waar in 2007 gestart is met de monitoring. In 2009 zijn drie populaties geteld, te weten die in het Vragenderveen, het Wooldse Veen en de Brunsummerheide (figuur 1.1). De populaties in de Reuselse Moeren en op het landgoed Twickel ontbreken nog in het meetnet. Ook voor enkele nieuw ontdekte populaties (zie hoofdstuk 2) zijn nog geen telroutes voorhanden.

Het onderzoek in 2009 stond in het teken van overdracht van kennis naar beheerders en gesprekken over het oplossen van knelpunten. Een update van de huidige stand van zaken per provincie wordt hieronder gepresenteerd.

Afkadering activiteiten

De belangrijkste doelstelling van het onderzoek in het kader van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel is omschreven als het verkrijgen van nader inzicht in de ecologie van de soort. Tot voor 2004 was van de hoogveenglanslibel nauwelijks iets van de ecologie bekend en ook was onbekend waar de soort zich in Nederland voortplantte. Dit is daarom het belangrijkste doel geweest in de eerste jaren van het onderzoek. In de loop van het soortbeschermingsplan zijn de activiteiten meer verschoven richting overleg en uitvoeren van beheer. Hieronder is per provincie de recente stand van zaken samengevat. Voor een goed begrip zijn soms ook activiteiten uit andere jaren dan alleen 2009 benoemd. De ligging van de besproken populaties is weergegeven in figuur 2.1.

GELDERLAND

In de provincie Gelderland zijn twee populaties aanwezig: het Wooldse Veen en het Vragenderveen. In 2009 zijn beide populaties geregeld bezocht. De in de afgelopen jaren verzamelde kennis heeft geresulteerd in een overzicht van de knelpunten, een concreet overzicht van de beheermaatregelen en een precieze kaart met voortplantingslocaties. Een uitgebreide beschrijving van de knelpunten en de beheermaatregelen is te vinden in Groenendijk & Bouwman (2006a). Een samenvatting van deze kennis is weergegeven op populatiekaarten die persoonlijk aan de beheerder zijn overhandigd.

Voor het Wooldse Veen bleken de belangrijkste bedreigingen verdroging en verbossing te zijn. Later is een vervolgproject gestart waarin gedeeltes van het Wooldse Veen vrij van bomen zijn gemaakt, zodat het leefgebied voor de hoogveenglanslibel is vergroot. Dit is uitgevoerd in de winter van 2008 en beknopt gerapporteerd in Bouwman & Groenendijk (2008). Deze maatregelen maken deel uit van meer maatregelen die in het gebied zijn genomen waaronder boskap op de grens, het graven eendagsputjes, het plaggen van leemrijke heide en het uitgraven van twee ondiepe laagtes. Er zijn diverse ontwikkelingen gaande om droogte te bestrijden en herstel te bewerkstelligen. De hoogveenglanslibel zal hier zeker een rol in spelen en de inzet van de coördinator van het soortbeschermingsplan is hierin ook in 2009 belangrijk geweest en gewenst voor de komende jaren.

De tweede populatie is gelegen in het Vragenderveen. In 2006 is de kern van de populatie hoogveenglanslibel in het Vragenderveen gevonden. De bezoeken van de afgelopen jaren hebben aan het licht gebracht dat er geen acute knelpunten zijn betreffende de hoogveenglanslibel in het Vragenderveen. Vermoedelijk is de hoogveenglanslibel zich in het gebied

aan het uitbreiden. Meer en meer waarnemingen worden gedaan in de aangrenzende gebieden Korenburgerveen en Meddosche Veen.

LIMBURG

Deze populatie is in 2009 niet bezocht, maar uit waarnemingenoverzichten blijkt dat de hoogveenglanslibel nog steeds in het gebied aanwezig is. In de directe omgeving van het natuurgebied is zandwinningsbedrijf Sigrano actief die een aanvraag voor een vergunning voor een nieuw tijdvak aan de Provincie Limburg heeft aangevraagd. Het is echter onduidelijk in hoeverre een eventuele grondwaterdaling (en dus schade aan het hoogveengebied) te verwachten is door deze activiteiten. In overleg met Natuurmonumenten is in 2008 een *fact sheet* over het voorkomen van de hoogveenglanslibel en de mogelijke effecten van verdroging toegevoegd aan het dossier waarmee bezwaar tegen de uitbreiding van de vergunning is aangetekend. Met zowel de beheerder als de provincie zijn goede contacten.

NOORD-BRABANT

De bundeling van kennis opgedaan in de jaren 2004-2006 leverde voor de Reuselse Moeren een uitgebreide inventarisatie van de knelpunten op. De belangrijkste zijn: verdroging, verbossing en verandering van vegetatie. Verder is een concreet overzicht van de beheermaatregelen en een precieze kaart met voortplantingslocaties gemaakt. Een uitgebreide beschrijving van de knelpunten en de beheermaatregelen is te vinden in Groenendijk & Bouwman (2006b). Een samenvatting van deze kennis is weergegeven op een populatiekaart die in het najaar van 2006 persoonlijk is overhandigd.

Het belangrijkste resultaat is een vervolgspraak in het voorjaar van 2007, waarbij het gedeelte bezocht is waar geschikte veenputjes liggen. Een projectbeschrijving waarin gestreefd wordt naar het vrijmaken van overwoekerde veenputjes en het opnieuw graven van enkele nieuwe veenputjes is gemaakt in het voorjaar van 2008. Dit project is uitgevoerd in het winterseizoen 2008/2009. Er zijn in de Reuselse Moeren tientallen nieuwe veenputjes gegraven en er zijn een aantal bomen gekapt om verbossing te bestrijden. Alle werkzaamheden zijn begeleid door de coördinator van het SBP. Bijgevoegde foto's geven een impressie van de werkzaamheden. Een uitgebreide rapportage is inmiddels gemaakt (Groenendijk, 2008a; Bouwman et al., 2010) en de resultaten van de werkzaamheden zullen de komende jaren ook verder worden gevolgd.

OVERIJSSSEL

Twickel

De eerste populatie van de hoogveenglanslibel in Overijssel werd gevonden op landgoed Twickel. Tijdens twee veldbezoeken in 2005 is een eerste indruk gekregen van de omvang van de populatie. Ook in 2006 is uitgebreid onderzoek gedaan naar de verspreiding van de hoogveenglanslibel op het landgoed. Dit onderzoek heeft plaatsgevonden in samenwerking met de Libellenwerkgroep Overijssel. De belangrijkste knelpunten op landgoed Twickel zijn de geringe grootte van de populatie, verdroging en verbossing. Verder is een concreet overzicht van de beheermaatregelen en een precieze kaart met voortplantingslocaties gemaakt. Een uitgebreide beschrijving van de knelpunten en de beheermaatregelen is te vinden in Groenendijk (2007b). Een samenvatting van deze kennis is weergegeven op een populatiekaart. Het rapport en de bijbehorende populatiekaart zijn overgedragen aan de beheerders van Stichting Twickel in het voorjaar van 2006. Het belangrijkste resultaat was een vervolgspraak in het voorjaar van 2007, waarbij het gedeelte bezocht is waar geschikte veenputjes liggen. Een projectbeschrijving waarin gestreefd wordt naar het graven van enkele nieuwe veenputjes en het dempen van enkele greppels die oppervlakkige ontwatering tegen gaan, is gemaakt in het najaar van 2007. De uitvoer van de maatregelen heeft echter niet plaatsgevonden. Landgoed Twickel zal dit pas doen als ze voor andere beheermaatregelen in het terrein moet zijn. De voorgestelde maatregelen voor de hoogveenglanslibel 'zullen dan gelijk worden meegenomen'.

Lankheet

In 2008 zijn ook op andere locaties in de provincie nieuwe populaties gevonden. Een van de populaties betreft het landgoed Lankheet. Dit landgoed ligt op grens van Overijssel en Gelderland en aan beide zijden werd de soort aangetroffen. Zekere voortplanting in de vorm van larvenhuidjes of jonge dieren is tot nu toe alleen aan de Overijsselse kant vastgesteld. Vanaf september 2008 vindt geregeld overleg plaats met de landgoedeigenaar dhr B. Rouffaer en verantwoordelijken vanuit de gemeente Berkelland (dhr. J.L. van Eijk) en Landschap Overijssel (dhr. J. van der Weele). Dit overleg heeft meerdere concrete acties opgeleverd. De meest belangrijke is het uitvoeren van herstelmaatregelen rond de voortplantingslocaties (zie bijgaande foto).

Daarnaast worden enkele aandachtspunten besproken met betrekking tot toekomstige inrichting van gebieden ten zuiden van het landgoed De belangrijkste knelpunten met betrekking tot de hoogveenglanslibel betreffen verdroging in de vorm van onttrekking van water via de Veengoot ten zuiden van het gebied. Dit is in 2009 een belangrijk punt geweest en zal in 2010 verder vorm worden gegeven.

Overige locaties

Een andere nieuwe locatie is eind mei 2008 gevonden in het Witte Veen nabij Buurse. Op een locatie met fraaie hoogveenontwikkeling werden een jong vrouwtje en een jong mannetje waargenomen en nog eens zes patrouillerende mannetjes en drie larvenhuidjes. In november heeft overleg plaatsgevonden met Rob Meulenbroek (Vereniging

Natuurmonumenten) over de populatie hoogveenglanslibel in het Witte veen. Het terrein ziet er goed uit en op korte termijn zijn hier geen acties noodzakelijk. Wel is afgesproken om in 2009 beter inzicht te krijgen in de totale omvang van de populatie in het Witte veen. Daarnaast zullen ook de veenputten die gebruikt worden voor de voortplanting in kaart worden gebracht. In het Haaksbergerveen en in het Aamsveen zijn eveneens imago's van de hoogveenglanslibel vastgesteld. De voortplantingslocaties in deze gebieden zijn onduidelijk (en daarom ook nog niet opgenomen in figuur 2.1). De situatie in Overijssel en de bescherming van de hoogveenkernen in deze provincie zijn het onderwerp van een leefgebiedenplan dat in het najaar van 2010 van start gaat.

Referentiegebieden

Bijna elk jaar worden enkele referentiepopulaties van de hoogveenglanslibel in het ons omringende buitenland bezocht. In 2009 zijn populaties in de omgeving van Hannover bezocht op 1 juni en een militair oefengebied in de omgeving van Paderborn (23 mei), beide in Duitsland. Bijgaande foto's geven een impressie van de bezoeken.

Hoofdstuk 3 / Onderzoek en plannen voor 2010

Het jaar 2010 is het laatste jaar van het soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel. Veel werkzaamheden zoals beschreven in deze rapportage worden jaarlijks uitgevoerd en vallen uiteen in twee kernactiviteiten: coördinatie en onderzoek. In dit hoofdstuk worden enkele belangrijke extra items benoemd, zoals een afsluitend symposium in het voorjaar van 2011 en het opstarten van droogtebestrijding in Lankheet

Coördinatie 2010

Voor wat betreft monitoring en het meedraaien in het netwerk O+BN zullen de gebruikelijke activiteiten worden uitgevoerd, zoals deze ook zijn uitgevoerd in 2009 en beschreven in hoofdstuk 1 van deze rapportage. Omdat 2010 het laatste jaar is van de werkzaamheden van dit soortbeschermingsplan, zal een mini-symposium worden georganiseerd over de hoogveenglanslibel en de bereikte resultaten. De bedoeling is om dit te laten plaatsvinden in het voorjaar van 2010 op een locatie waar de hoogveenglanslibel te zien is, of waar uitgevoerde werkzaamheden te zien zijn. Het functioneren van de begeleidingscommissie in 2010 zal worden besproken met de nieuwe contactpersoon vanuit het ministerie van LNV. Tot en met 2009 was dit mw Caroline van Duyne. Met ingang van 2010 is dit dhr Edo Knegtering.

Onderzoek 2010

Zoals de laatste jaren gebruikelijk zullen zoveel mogelijk populaties worden bezocht en met lokale beheerders worden besproken. Deze activiteiten zijn goeddeels routine en zullen worden uitgevoerd op de manier zoals dat ook in 2009 en eerder is gedaan en zoals beschreven in deze rapportage in hoofdstuk 2. In 2010 zal de populatie in Lankheet extra aandacht krijgen. Op het landgoed Lankheet zijn bijzondere natuurwaarden aanwezig, maar deze staan onder hoge druk vanwege verdrogingsbedreigingen. Een betere bescherming is mogelijk en zelfs relatief eenvoudig te bereiken met de aanpak van enkele watergangen in het zuiden van het gebied. Hier zal in 2010 veel energie in gaan zitten. Ook in Noord-Brabant is men geïnteresseerd in uitbreiding van potentieel leefgebied voor de hoogveenglanslibel. Met Staatsbosbeheer zullen afspraken worden gemaakt om dit in gang te zetten.

Gebiedspublicaties

- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2006a). *Ecologische status van de hoogveenglanslibel in Gelderland*. Rapport VS2006.036, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2006b). *Ecologische status van de hoogveenglanslibel in Noord-Brabant*. Rapport VS2006.035, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. (2007b). *Ecologische status van de hoogveenglanslibel in Overijssel. Deelrapport voor Twickel*. Rapport VS2007.005, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Bouwman, J. & D. Groenendijk (2008). *Uitvoering maatregelen hoogveenglanslibel Wooldse Veen*. Rapport VS2008.009, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. (2008a). *Uitvoering maatregelen hoogveenglanslibel in Noord-Brabant*. Rapport VS2008.033, De Vlinderstichting, Wageningen.

Verslagen soortbeschermingsplan

- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2005). *Voortgang soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel 2004*. Rapport VS2005.015, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2006c). *Voortgang Soortbeschermingsplan hoogveenglanslibel 2005*. Rapport VS2006.006, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. (2007a). *Voortgang SBP hoogveenglanslibel 2006*. Rapport VS2007.018, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. (2008b). *Voortgang SBP hoogveenglanslibel 2007*. Rapport VS2008.028, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2008b). *SBP hoogveenglanslibel: uitvoering en coördinatie 2008*. Rapport VS2008.044, De Vlinderstichting, Wageningen.

Ecologische publicaties

- Bouwman, J. & D. Groenendijk (2007a). Libellen met alleenrecht op veenputjes: het leven van een hoogveenspecialist. *Natura* **104(4)**: 112-113.
- Bouwman, J. & D. Groenendijk (2007b). New records of *Somatochlora arctica* in northwestern Lower Saxony (Odonata: Corduliidae). *Libellula* **26(1/2)**: 35-40.
- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2008). Kennis voorwaarde voor bescherming Hoogveenglanslibel. *De Levende Natuur* **109(3)**: 93-95.
- Bouwman, J.H., V.J. Kalkman, G. Abbingh, E.P. de Boer, R.P.G. Geraeds, D. Groenendijk, R. Ketelaar, R. Manger & T. Termaat (2008). Een actualisatie van de verspreiding van de Nederlandse libellen. *Brachytron* **11(2)**: 103-198.
- Groenendijk, D. & J.H. Bouwman (2010). Occurrence and conservation of *Somatochlora arctica* in the Netherlands. *Brachytron* **12**: 18-24.

- Groenendijk, D. (2010). Hoogveenglanslibel: mysterieuze bewoner van onze mooiste hoogvenen. *Vlinders* **25(3)**: 18-21.
- Bouwman, J., D. Groenendijk, B. Rouffaer, J. Smits & J. van der Weele (2010). Actie voor de hoogveenglanslibel. Samen sterk bij soortbescherming. *Vakblad Natuur Bos Landschap* **7(1)**: 4-7.

Overige referenties

- Groenendijk, D. & J. Bouwman (2007). *Nulmeting 2007 dagvlinders en libellen in het Wooldse Veen*. Rapport VS2007.025, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Ketelaar, R., D. Groenendijk & P. Joop (2005). *Soortbeschermingsplan Hoogveenglanslibel*. Rapport DK 2005/033, Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- Van Duinen, G., H. Tomassen, J. Limpens, F. Smolders, S. van der Schaaf, W. Verberk, D. Groenendijk, M. Wallis de Vries & J. Roelofs (2010). *Perspectieven voor hoogveenherstel in Nederland - Samenvatting onderzoek 1998-2009 en handleiding hoogveenherstel*. Rapport Ministerie van LNV. In druk.